

# Pitäjä liikkeessä: Hauhon asutuksen ja väestön liikkuvuus rautakaudelta 1800-luvulle

## Johdanto

”Kirkko keskellä kylää” on vakiintunut suomen kielessä miltei sananparreksi, joka korostaa kristinuskon uskonharjoituspaikkojen näkyvää ja keskeistä asemaa niin suomalaisessa rakennetussa perinnemaisemassa kuin paikallistason yhteisöllisyydessä. Yleisradion vuonna 1986 tuottama osin viihteellistetty samanniminen dokumenttisarja on epäilemättä auttanut iskostamaan sanontaa suomalaisten tietoisuuteen.<sup>1</sup> Historiallisessa ja arkeologisessa tutkimuksessa kirkkorakennusten sijoittumista paikalliseen maisemaan on tutkittu niin käytännön seurakuntaelämän, identiteettien muodostuksen kuin valtapyrkimystenkin kannalta. Yleiseurooppalaisten mallien mukaisen uskonharjoituksen ja valtarakenteen juurruttaminen toi kristinuskon pyhätöt, kirkot, vähitellen osaksi suomalaistakin maisemaa.<sup>2</sup> Varhaisimpien eli eteläisten rannikkoseutujen kirkkomaisemia tutkinut Päivi Maaranen toteaa kirkkoja pystytetyn liikenteellisesti helposti tavoitettaviin ja näkyviin paikkoihin.<sup>3</sup> Samasta rakenteesta on viitteitä sisämaankin osalta. Esimerkiksi Hauhon pitäjänhistorian ensimmäisessä luvussa todetaan pitäjään 1500-luvulla rakennetusta kivikirkosta, että ”kirkko oli lähellä ja näkyi muittenkin kuin kirkonkyläläisten silmissä”<sup>4</sup> Markus Hiekkänen toteaa puolestaan Suomen keskiaikaisia kivikirkkoja koskevassa synteessissään, että kirkkorakennus kulttikuvineen määrittä pitäjän asukkaiden identiteettiä keskiajalla ja uuden ajan alussa.<sup>5</sup> Kirkko haluttiin siis mieluusti rakentaa paikkaan, joka sijaitsi paikallisten kulkureittien varrella, ellei peräti niiden risteyskohdassa. Tärkeää oli myös se, että kirkko näkyi ja että sen kellojen soitto kuultiin.

---

1 Elonet – kansallisfilmografia, Kirkko keskellä kylää (1986), <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/132034> (viitattu 21.4.2015).

2 Suomen kristillistymisestä ja kristillistämisestä ks. esim. Purhonen 1998; Knuutila 2010

3 Maaranen 2000; Maaranen 2011.

4 Miettinen ja Alitalo-Mäkelä 2009, 21.

5 Hiekkänen 2007, 29.

Nykyisin kirkolla ja kristinuskolla ei ole suomalaisessa yhteiskunnassa yhtä keskeistä ja monialaista merkitystä kuin aikaisempina vuosisatoina, mutta vanha, muinaisruotsista lainautunut kirkonkylän käsite merkitsee edelleen useissa pienissä kunnissa ja useilla maaseutupaikkakunnilla paikallisyhteisön keskusta eli suurinta taajamaa, jonne hallinto ja palvelut ovat keskittyneet.<sup>6</sup> Keskiajalta pitkälle uudelle ajalle kirkko – siis seurakunnan pyhättörakennus – toimi paitsi pitäjänsä uskonnollisena keskuksena myös paikkana, jonne tai jonka liepeille alueen väki kokoontui jumalanpalveluksiin, markkinoille, maksamaan kirkollisia veroja ja seuraamaan kirkollisen oikeuden jakamista. Myöhemmin vuosisatoina kirkossa kuultiin myös pappien lukemia yhteisöä ja koko valtakuntaa koskevia esivallan kuulutuksia. Vaikka maallista oikeutta jakavat käräjät useimmiten järjestettiin eri kylissä lähinnä sen mukaan missä nimismies asui, vuoden 1865 kuntauudistukseen saakka seurakunta ja pitäjänhallintoa yhdisti kirkkoherran johtama pitäjänkokous, joka pidettiin joko pappilassa tai kirkon lähetyvillä sijainneissa pitäjäntuvassa.<sup>7</sup>

Kirkko ei kuitenkaan aina vetänyt asutusta tai ainakaan sen painopistettä läheisyyteensä. Monissa pitäjissä monet muut kylät olivat Kirkonkylää isompia, ja nimismieskin saattoi asua muualla kuin Kirkonkylässä. Näin oli asianlaita myös Hauhon pitäjässä. Hauhon kirkonkylällä oli alkuaan toinen nimi, Sullittula, mikä kertonee kylän olleen olemassa jo ennen kirkon rakentamista.<sup>8</sup> Ensimmäinen maininta Hauhon kirkkopitäjästä on vuodelta 1329, mutta kirkkopitäjä perustettiin mahdollisesti jo 1250-luvulla.<sup>9</sup> Kirkonkylän luoteisosassa nykyisin sijaitseva harmaakivikirkko on rakennettu 1500-luvun alussa, ja se on korvannut aikaisemman puisen kirkkorakennuksen.<sup>10</sup>

Tässä kolmen kirjoittajan artikkelikokonaisuudessa tarkastellaan yhtäältä esimodernin – rautakautisen, keskiaikaisen ja uuden ajan – Hauhon paikallisyhteisön yhteyksiä ulkomaailmaan – ja toisaalta Hauhon pitäjän ja seurakunnan sisäistä vuorovaikutusta kylä- ja tilatasolla. Erityistä huomiota kiinnitetään Kirkonkylän asemaan ja sen yhteyksiin. Kaukana rannikoilta mutta kuitenkin varhaisen tie- ja muunkin kulkuverkoston piirissä olevana Hauho tarjoaa esimerkin näennäisen syrjäisestä sisämaapitäjästä. Kansainvälisessä ja kotimaisessakin tutkimuksessa on lähestytty pieniä agraareja

---

6 Vrt. Fornsvensk lexikalisk databas, hakusana *kirkio byr*, <http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/> (viitattu 21.4.2015).

7 Widén 2002; Viitaniemi 2008; Miettinen ja Alitalo-Mäkelä 2009, 42, 51, 53. Ks. myös Ferm 1991 (toim.).

8 Koskimies 1985, 431 ja siinä mainittu lähde.

9 Palola 1996, 89.

10 Drake 1985, 263–264; Hiekkänen 2007, 292–293.

paikkakuntia ja yhteisöjä kontaktien – liikkuvuuden ja vuorovaikutuksen – näkökulmasta.<sup>11</sup>

Syrjäisyydestään huolimatta Hauho tunnetaan kansallisessakin historiankirjoituksessa, kuten vuonna 2009 lakkautetun kunnan vaakunakin kertoi, paikallisten talonpoikien niskuroinnista, kun miehet kieltäytyivät maksamasta piispan perimiä oravannahkaveroja ja joutuivat sen vuoksi kirkonkirouksen alle. Selkkaus, jonka myötä Hauhon nimi ilmaantui kirjallisiin lähteisiin vuonna 1329, kosketti niin Turun piispaa, Rooman pavia kuin Ruotsin kuningastakin.<sup>12</sup> Hauho oli siten ensi esiintymisestään asti kytketty yleiseurooppalaiseen arvojärjestelmään ja talousalueeseen. ”Oravannahkakapina” lienee kiristänyt myös paikallisen väestön ja sen kirkkoherran välejä, mikä saattoi vaikuttaa lyhytaikaisesti kirkon ja kirkonkyläksi kehittyvän Sullittulan asemaan ja merkitykseen pitäjän sisällä. Lähteiden vähäisyyden vuoksi ”oravannahkaepisodin” laajuus ja tarkempi merkitys jäävät avoimeksi.

Vaikka Sullittulan kylä muotoutui jo keskiajalla Hauhon kirkonkyläksi ja myöhemmäksikin keskuskyläksi, sen eteläpuolinen Hauhonselkään pistävä laaja niemi muodosti pitäjän keskeisen asutuskeskittymän aina 1600-luvulle, jolloin vasta painopiste siirtyi Kirkonkylään. Kuitenkin vanha asutuskeskittymä säilyi edelleen merkittävänä Kirkonkylän kehittyessä: Alueelle nousi jo keskiajalla kolme merkittävää rälssikartanoa sekä myöhemmin Hahkialan kartano. Vastaavaa kehitystä tapahtui koko Hämeen järvisuudulla. Keskiaikaisia maakirjakyliä katosi suurtilojen alle, ja rälssimaille rakentui lampuotien asuttamia kyliä. Voidaan jopa puhua pienimuotoisista kartanolääneistä.<sup>13</sup> Aatelis- ja säätyläissukujen vanavedessä alueelle asettui uutta, taustaltaan erilaista väkeä. Yhä useamman ihmisen elanto alkoi riippua suurtiloista.

Nykyisin Hauhon Kirkonkylän eteläpuolista aluetta leimaavat Hahkialan kartano, sen avarat peltoaukeat ja laajat alueet, joita aikoinaan viljeltiin torppien voimin. Hauhonselän eteläpuoliset 1800-luvun kuluessa asutetut alueet saivat nimen Hauhontausta. Hahkialan kartanon nopean laajentamisen myötä entinen useita kyliä ja kartanoita käsittänyt alue sulkeutui lähes täysin 1700-luvun kuluessa. Kehityskulku on vaikuttanut siihen, miten menneisyyttä tulkitaan.

---

11 Esim. Tak 1990; Snell 2003; Stenqvist Millde 2007; Takahashi 2007; Dyer 2007; Lamberg, Mäkinen & Uotila 2011.

12 DF 372.

13 Ks. esim. Haggrén 2007, 50–51.

Tässä artikkelikokonaisuudessa keskitytään agraarin ajan paikallisyhteisöllisyyden muutoksiin ja jatkumoihin liikkeen ja liikkuvuuden näkökulmasta. Tarkasteluun valittuja liikkuvuuden osa-alueita ovat ensinnäkin kylien sijoittuminen pitäjän alueelle ja paikalliseen maisemaan ja joissain tapauksissa myös niiden kasvu, kutistuminen, paikan vaihto ja jopa katoaminen. Huomiota kiinnitetään myös mahdollisiin jatkumoihin ja katkoksiin uskonharjoituksen paikkojen sijainneissa. Luonnollisesti tässä yhteydessä tarkastellaan myös väestön liikkumista: muuttoliikkeitä pitäjään ja pitäjästä pois, väestön etnistä rakennetta sekä kylien ja tilojen välistä vuorovaikutusta asukkaiden näkökulmasta.

Kohdeyhteiseksi on valittu Hauho sen vuoksi, että se sijaitsee sisämaassa ja niin menneen kuin nykyisen Suomen keskuksista katsoen periferiassa. Hauho edustaa siis paitsi hämäläistä myös sisäsuomalaista maalaisyhteisöä. Hauhon valinta tutkimuskohteeksi on perusteltua senkin vuoksi, että pitäjän historiaa voidaan jäljittää sekä historiallisten että arkeologisten aineistojen avulla Suomen oloissa verrattain pitkien kehityskulkujen osalta. Kaikkia elementtejä ei kuitenkaan voida tutkia koko rautakaudelta 1800-luvulle ulottuvan ajanjakson osalta: esimerkiksi avioliittojen solmimista ja epäsuorasti kontakteja ja liikkumista valaisevat kirkonkirjasarjat ovat tallella vasta 1600-luvun lopulta alkaen.

Arkeologisia aineistoja hyödyntävässä Jasse Tiilikkalan osuudessa keskitytään Hauhon asutushistoriaan rautakaudelta 1800-luvulle. Tarkastelu lähtee siis liikkeelle esikristillisestä kaudesta. Esinelöytöjen avulla on mahdollista tehdä päätelmiä paitsi asutuksen jatkumoista ja katkoksista myös alueen väestön yhteyksistä ulkomaailmaan. Huomiota saavat myös fyysinen maisema ja etenkin näkyvyys, kuten näkyvyys kylistä kirkolle, koska sellainen maisemallinen ulottuvuus kertoo todennäköisesti pitäjän sisäisestä yhteisöllisyydestä ja sen tavoittelusta.

Myös Tiina Miettinen keskittyy omassa osuudessaan asutushistoriaan, mutta enemmän väestöhistoriallisesta näkökulmasta tarkoituksenaan tarkastella Kirkonkylän eteläpuolisella pitäjän alueella tapahtuneita maanomistukseen liittyviä keskeisiä muutoksia sekä niiden vaikutuksia asukkaiden elämään ja väestön etniseen koostumukseen myöhäiskeskialjalta aina 1800-luvulle asti.

Marko Lambergin väestöhistoriallisiin aineistoihin tukeutuva tarkastelu kohdistuu hauholaisten miesten ja naisten puolisonvalintaan oletuksenaan, että avioliitot kertovat myös liikkuvuudesta ja tilojen ja kylien välisestä yhteydenpidosta. Tarkastelun ajallinen painopiste yltää 1600-luvun lopulta 1800-luvun alkuun. Tuloksia verrataan Hauhon seudulta taltioituun kansanperinteeseen ja sen kuvauksiin kylien välisestä vuorovaikutuksesta.